

Noter:

¹ Se senere.

² Se Louis Althusser: For Marx (Rhodos 1969), hvorfra jeg her citerer fra B. R. Brewsters ordliste: "Det bør måske understreges, at problematik ikke er en verdensanskuelse, som kan deduceres fra en tekstmængde ved en empirisk generaliserende læsning: en problematik karakteriseres i lige så høj grad af de problemer og de begreber, der ikke findes i den, som af dem, der er der: man kan derfor kun få fat i den gennem en symptomatisk læsning . . . på samme måde som en freudiansk psykoanalytiker læser sine patienters ytringer".

Soren Kjørup:

OM FORSKELLEN MELLEM DE KONVENTIONELLE OG DE SÅKALDT NATURLIGE TEGN

Peirce delte de mulige tegn i 76 forskellige typer, men de kendteste af disse og de mest diskuterede er dog kun tre: de indeksikalske, de ikoniske og de symbolske tegn. Og disse tre typer kan endda reduceres til kun to, idet de symbolske tegn, såsom almindelige ord, blev betragtet som rent konventionelle, således at forstå, at der ikke er nogen anden grund til at *ko* betyder *ko* og ikke *hest* end det historisk-sociale faktum, at det nu en gang er sådan (hvilket man altså lidt uheldigt kalder en konvention, som om der forelå en eller anden aftale mellem dansktalende om at benytte ordene som eksemplificeret i ODS; hvilket sprog mon egentlig den aftale blev truffet på – engelsk?), mens der ligger en "naturlig", ikke-konventionel forbindelse mellem tegn og betegnet til grund for de indeksikalske og de ikoniske tegns betydning. De indeksikalske tegn er nemlig dem der betegner via en kausal-forbindelse mellem tegn og betegnet (skyggen er et indeksikalsk tegn for solens højde over horisonten, vejrhanens nordstilling for at vinden kommer fra nord, at vandet fryser for at temperaturen er under 0°C, osv.). Og de ikoniske er dem der betegner via fællestræk (ligheder) mellem tegnene og det betegnede (billeder, diagrammer, osv.).

Som man kan ane af overskriften er min påstand i denne artikel imidlertid, at der ikke er nogen tegn der er mere naturlige end andre, eller om man vil at indeksikalske og ikoniske tegn er lige så konventionelle som symboler. Og dette vil jeg forsøge at vise i artiklens første del. Men på den anden side er der dog en evident forskel på en beskrivelse af et hus set som tegn for huset, og et billede af det. Og hvad denne forskel er vil jeg forsøge at vise i artiklens andet hovedafsnit.

I.

1. *De indeksikalske tegn.* Lad os som standardeksempel tage vejrhanen, der peger mod nord. Dette tager vi for et tegn for at vinden kommer fra nord.

Men hvorfor ikke lige så gerne et tegn for angreb, for at regneopgaverne er løst eller for at man skal have hakkebøffer til middag. Kan vi ikke bruge vejrhanen-tegnet som tegn for hvadsomhelst, efter forgodtbefindende? Naturligvis kan man indvende herimod, at ingen ganske vist kan forhindre os i at benytte vejrhanen og dens stilling som konventionelt symbol for hvad det skal være – men vejrhanen vil dog til stadighed have endnu en betyd-

ning, og denne vil være naturlig og indeksikalsk: hvis vejrhane ikke er rustet fast og i øvrigt er konstrueret som vejrhane skal konstrueres, så vil dens nordstilling være et naturligt, indeksikalsk tegn for at vinden kommer fra nord. Der er her ikke nogen konvention at lave, — enhver der kender lidt til meteorologi og dagliglivets fysik vil kunne tolke dette tegn.

Det må være tilladt at gøre opmærksom på en pudsig konsekvens af denne opfattelse af de indeksikalske tegn. For hvis alle virkninger er tegn for deres årsager, og hvis vi lever — således som i hvert fald den klassiske fysik må forudsætte det — i et absolut kausalt styret univers, så er vi altså i langt højere grad omgivet af tegn på alle sider end vi normalt gør os det klart. Vi taler om hvorledes vi i den moderne storby-verden omgives af stadig flere tegn (lyssignaler, reklamer, billeder osv.), men hvis den nødvendige og tilstrækkelige betingelse for at noget kan være et tegn blot er årsags-virknings-forbindelsen, da har mennesket, i byen, på landet, eller i urskoven, altid levet i et totalt tegn-univers. Men dette er naturligvis ikke et argument imod de indeksikalske tegn, og nogle vil måske ligefrem synes at det er et argument for.

Men er indeks-tegnet virkelig ikke-konventionelt? Og hvad skulle dette mere nøjagtigt betyde? Naturligvis ligger det ikke-konventionelle ikke deri at der ikke skal være et menneske til at fortolke tegnet; et tegn er, ifølge Peirces triadiske tegnopfattelse (tegn/betegnet/fortolker) altid noget der opfattes og fortolkes af et menneske. Det ikke-konventionelle må ligge i forbindelsen mellem tegn og betegnet på en sådan måde at ligegyldigt hvilke betydninger vi ville kunne lægge i tegnet via konventioner (og hermed tolke det som symbol) så vil der være en og kun en betydning af tegnet der ikke kræver menneskelig beslutning, og som altså følgelig vil være naturlig. Mennesket skal her kun fungere som fortolker, ikke som historisk-social eller privat normsætter.

Nuvel — allerede i konstateringen af hvor der er kausal-sammenhænge og hvor der ikke er det — altså allerede i opbygningen af den videnskabelige eller den dagligdags fysik, som indeks-fortolkeren må støtte sig på — indgår der som bekendt beslutninger. Men lad os blot se bort fra dem, og lad os i stedet forestille os, at vi passerer vor nabos hus, der er forsynet med en vejrhane, og at denne vejrhane peger mod nord. Hvordan kan vi nu fortolke dette tegn, — som indeks-tegn, altså som hvad det kausalt fortæller os?

1. Vinden kommer fra nord.

Dette vil måske nok være den almindelige fortolkning. Men der er andre. Fx.:

2. Hansen har stadig ikke fået repareret sin vejrhane.

3. Hansen har endelig fået repareret sin vejrhane.

4. Det er det, jeg altid har sagt: Jensens smøreolie er den bedste.

5. Margarine kan nu en gang ikke bruges til at smøre vejrhane med.

Og sikkert mange flere ting.

Med andre ord: at et tegn er kausalt forbundet med et eller andet er ikke en tilstrækkelig betingelse til at afgøre hvad tegnet er tegn for. Ethvert fænomen er kausalt forbundet med mange ting, måske uendeligt mange — og hvad fænomenet i det enkelte tilfælde skal tolkes som tegn for er afhængigt af fortolkerens beslutning angående hvilken kode han i det enkelte tilfælde skal tolke det efter (fx.: 1. Rigtigt konstruerede vejrhane i funktionsdygtig stand vil af vinden føres til at pege i vindretningen; 2. Hansens vejrhane har i mange dage, ligegyldigt vindretningen, peget mod nord; i dag kommer vinden fra syd, men vejrhane peger stadig mod nord; osv.).

Kausal-forbindelsen er altså ikke en tilstrækkelig betingelse for at man kan udskille en vis gruppe tegn og kalde dem indeksikalske. Tegn for noget bestemt bliver også det indeksikalske tegn først når tolkeren har besluttet hvilken kode (og dermed "konvention") han skal tolke det efter.

Men kunne man måske stille det sådan op at nok skal alle tegn tolkes ud fra en kode eller en "konvention", men dog er visse tegn eller visse koder mere naturlige end andre, idet de bygger på noget i naturen givet, nemlig kausalforbindelser. Eller sagt på en anden måde: selv om kausalforbindelsen måske nok ikke er en *tilstrækkelig* betingelse for at et fænomen kan være et *bestemt* indeksikalsk tegn, er den måske en *nødvendig* betingelse for at et tegn kan være et *indeksikalsk* tegn.

Der er en type argumentation der i hvert fald ikke kan bruges til at underbygge denne form for skelnen. Og det er den der hævder at der nu alligevel er den forskel mellem det verbale sprog og vejrhane sproget at vi kan vælge at lade ordene betyde noget helt andet end de gør, men vi kan ikke vælge at lade vejrhane stilling betyde *sondenvind*, hvis den peger mod nord, og i øvrigt skal tolkes indeksikalsk. Og grunden til at denne argumentation ikke er holdbar er naturligvis at hvis vi tror at vi kan lade ordene i dansk betyde noget andet end de gør (fx. lade "vejrhane" betyde *papegoje* og omvendt) skulle der ikke være noget i vejen for at lade vejrhane (eller papegojens, om man vil) nordstilling betyde (indeksikalsk) *sondenvind*. Det ene ville føre til praktiske vanskeligheder for vor kommunikation med hinanden, det andet til praktiske vanskeligheder for sejlads o.lign. — men nogen principiel forskel er der vel ikke herpå.

Men naturligvis kunne man stadig som ovenfor ud af mængden af alle mulige tegn udskille dem hvor kausalforbindelser indgår i koderne — og så kalde dem indeksikalske. Det forekommer mig bare at være et højt åbent spørgsmål om der er nogen særlig rimelighed i at forsøge at "redde" de indeksikalske tegn på denne måde. Hvis man skal skille en gruppe af tegn ud fra de øvrige på grundlag af deres måde at betegne på, skulle det gerne

være en principiel forskel man slår ned på. Og som jeg senere skal vise er den principielle forskel mellem tegn og tegnfunktioner den mellem afbildninger og beskrivelser, og dette er en funktion der går på tværs af en inddeling i indeksikalske og ikke-indeksikalske tegn.

2. *Det ikoniske tegn.* Er det indeksikalske tegn end ikke ganske naturligt fordi fortolkeren må gribe ind og ved beslutning afgøre hvad af alt muligt tegnet skal være tegn for i den enkelte situation, forekommer det ikoniske tegn ofte at være evident ikke-konventionelt. En tegning af et hus betegner et hus, fordi den ligner et hus – og ikke fordi vi har besluttet at den skal tages som et tegn for et hus og lige så vel kunne tages som et tegn for en tiger. Ja, naturligvis kunne vi finde på at beslutte noget sådant, men i så fald er tegnet ikke længere ikonisk. Som ikonisk tegn betegner (denoterer, *forestiller*) en tegning af et hus simpelt hen et hus i samme grad som den ligner huset – og færdig med det. Hvis man kan genkende et hus når man ser det i virkeligheden, kan man også genkende det på tegningen (for slet ikke at tale om på fotografiet).

Imidlertid er det faktisk forholdsvis simpelt at vise at det at forestille og det at ligne ikke er den samme relation:

1. Det en tegning af et hus ligner mest af alt er naturligvis sig selv; men det den forestiller mest af alt er naturligvis ikke sig selv – idet den jo naturligvis slet ikke forestiller sig selv (at ligne er altså en refleksiv relation, at forestille ikke).

2. En tegning af et hus forestiller huset, men huset forestiller ikke tegningen (at ligne er symmetrisk, at forestille ikke).

3. Alle dåser med Jensens skildpaddesuppe ligner næst efter sig selv mest af alt hinanden; men ingen af dem forestiller hinanden (at forestille forudsætter altså pudsigt nok bl.a. ulighed).

Lighed er med andre ord ikke en *tilstrækkelig* betingelse for at et non-verbalt tegn kan være et tegn for noget andet. Et *rent* ikonisk tegn er ikke et tegn.

Alligevel kan det måske forekomme relevant at udskille som en særlig gruppe af tegn alle dem der bl.a. betegner via lighed mellem tegn og betegnet, og så kalde disse ikoniske – i modsætning til de rent symbolske tegn, de rent konventionelle eller arbitrære. For lighed er jo stadig noget mere naturligt, og man ville så stadig have en skelnen mellem (nogenlunde) naturlige og (rent) konventionelle tegn.

Men dette rejser spørgsmålet hvad lighed egentlig er for noget. Og her må man for det første gøre sig klart at bortset fra grænsetilfældet med numerisk lighed er lighed altid kun tilnærmelsesvis og altid lighed ud fra bestemte aspekter. Spørgsmålet "Hvad ligner en tegning af et hus mest – en tegning af en mand, eller et hus?" er dejligt illustrerende, men jo nogenlunde lige så meningsløst som spørgsmålet om højden af et skrig og Rundetårn, indtil man får et svar på spørgsmålet "Med hensyn til hvad?".

Men lad os da tage vor tegning af et hus. Hvad skal det ligne for at forestille huset? Nå ja, huset, selvfølgelig, men hvordan får man en tegning til at ligne et hus? Et hus er noget tredimensionalt – skal man monstro folde tegningen? Og et hus er noget af mursten, med glasvinduer, inddelt i værelser, trapper, gange, køkkener, toiletter, og med radiatorsystemer, varmtvandsanlæg osv. Hvordan får man en tegning til at ligne det?

Svaret er naturligvis ligetil: en tegning er primært noget visuelt. Man skal altså på tegningen gengive, hvordan huset ser ud. Udefra, almindeligvis.

Men hvordan ser et hus – også et bestemt hus – ud udefra? Højest forskelligt, som bekendt, afhængigt af hvornår og hvordan man kigger på det. I sol og regn, ved dag og nat, tæt ved og langt fra, gennem medier af forskellig farve, i ædru og beruset tilstand.

Vi må altså *fastsætte* at et hus "ser ud" som det ser ud når det ses fra en passende afstand, i en passende afstand, i en passende vinkel, af en ikke-farveblind, ædru person. Hvordan et hus er ud, og hvilken tegning der ligner det, må altså fastsættes ved konvention. Hvad *lighed* er må altså fastsættes i det enkelte tilfælde ved *konvention*. Og hvis det at en tegning forestiller noget bestemt bl.a. bygger på lighed må altså også denne tegnfunktion være konventionelt bestemt (i retrospekt bliver det da næsten gribende at den unge Wittgenstein og med ham fx. Susanne Langer har forsøgt at forklare de konventionelle tegns betydning ud fra "naturlige" (struktur) lighedsfunktioner).

II.

Men der er jo nu en gang en forskel på den måde tegn betegner på i afbildninger og i beskrivelser, altså fx. på et fotografi af en facade og en beskrivelse heraf. Og når denne forskel ikke er noget med naturlighed/konvention, hvad er den da?

Man kan måske lettest nærme sig et svar på dette spørgsmål ved at se på et bestemt karakteristisk træk ved vore naturlige sprog. Her må vi nemlig som bekendt skelne mellem *langue* og *parole*, altså mellem sprogsystemet og den konkrete tale eller skrift. Og det i vor forbindelse interessante herved er at sprogsystemet ikke blot bestemmer hvilke tegn og tegnsam-

mensætninger der er tilladte inden for sproget, men samtidig garanterer at vi kan foretage korrekte afskrifter (i bred betydning, omfattende både tale og skrift).

Når vi kan dette hænger det sammen med at vore naturlige sprog i hvert fald tilnærmelsesvis opfylder to af de krav som man kan opstille til et ideelt notationssystem (dvs. et en-entydigt system, der tillader oversættelser begge veje, både fra tegn til betegnet og fra betegnet til tegn; et sådant system er vore naturlige sprog dog naturligvis ikke: vi kan gå fra "mand" til en bestemt mand, men fra denne tilbage til fx. "dansker"): vore naturlige sprog har indifferente og finit differentierede eller artikulerede (grund-) tegn. At et tegn er *indifferent* (og med tegn menes her selve det konkrete tegn-udtryk, *signifiant*, uden dets "indhold" og naturligvis også uden det betegnede) vil sige at alle ens indskrifter må være indskrifter af et og samme grundtegn. Og at tegnene er *finit differentierede* eller *artikulerede* vil sige at der ikke er en glidende overgang imellem dem, at de ikke "går over i hinanden". Det må altså ikke være sådan, at der mellem to grundtegn altid er et tredje, for hvis der er det vil det aldrig være muligt at afgøre hvilket tegn en given indskrift tilhører.

At vore naturlige sprog opfylder disse krav viser sig ved at det (i hvert fald i sammenhænge) altid vil være muligt at afgøre om en indskrift som fx. *a* (selv i en håndskreven tekst) er en indskrift af typen *A* eller af (fx.) typen *D*, og ligeledes med de enkelte lyde overfor fonemerne (der her er grundtegnene) eller fx. med sådan noget som indskriften "bank", der kan være en indskrift af grundtegnet for en bestemt slags pengeinstitut eller af grundtegnet for et synonym til "tæsk" eller af bydemåden til at banke – sammenhængen afgør hvad.

I en beskrivelse er disse regler altså opfyldt. Men i en afbildning er de ikke opfyldt. En afbildning kan derfor kaldes *syntaktisk tæt*. Og at den er syntaktisk tæt betyder altså bl.a. at det ikke er muligt at afgøre hvor det ene grundtegn holder op og det andet begynder, hvilket må føre til at man ikke længere kan være sikker på at en afskrift af en afskrift osv. af et givet tegn forbliver en indskrift af det samme grundtegn: tegnindifferensen er, ligesom artikulationen, brudt sammen.

Da en afbildning imidlertid ikke desto mindre er et tegn må en afbildning altså opfattes enten som et grundtegn uden indskrifter eller, om man vil, som et grundtegn med kun én indskrift, nemlig sig selv. Og dette er da forskellen på afbildninger og beskrivelser, ikke at afbildninger er tegn via en naturlig lighed mellem tegn og betegnet mens beskrivelser er konventionelle tegn, men at enhver afbildning udgør et selvstændigt sprogsystem, et *langue*, mens en beskrivelse er en *parole*, en konkret tale- eller skrifthandling indenfor et sprogsystem.

Man kan godt tænke sig et argument herimod, nemlig fx. en henvisning til den lille dame der er "afbildet" uden på dørene til offentlige dametoilet-

letter. Det er dog en afbildning af en dame, vil man sige – tegnet betyder *dame* fordi det ligner en dame, men det er dog ikke desto mindre muligt at lave korrekte afskrifter af hende: der er en regel der siger at ethvert tegn bestående af en ligebenet trekant stående på den ulige side og med en cirkel balancerende på den øverste spids, to streger stikkende ud herfra og endnu to streger stikkende ud fra bunden, er en afskrift af et og samme grundtegn (der i øvrigt betyder *dame* eller *dametoilet*).

Og dette er rigtigt – eller i hvert fald er det rigtigt at man kan præcisere disse regler på en sådan måde at det altid vil være teoretisk muligt klart at afgøre om vi har en afskrift af dame-tegnet eller ej. Men dette betyder bare lige netop at dame-tegnet ikke er en afbildning, men en beskrivelse, et sprogligt skriftegn æquivalent med skriftegnet "DAMER". Og den der ikke vil acceptere dette, men vil fastholde at dame-tegnet er en afbildning af dem der må tisse bag doren med dette tegn, må så finde en forklaring på at damer i lange bukser ikke skal tisse bag herre-tegnet – og at damer i maxi-kjoler ikke er nødt til at holde sig til de kommer hjem.

Men dette eksempel er vigtigt fordi det viser at forskellen på afbildninger og beskrivelser ikke er en forskel på tegnene (indskrifterne) selv, men en forskel på de tegnsystemer de tilhører. En og samme indskrift kan altså være en beskrivelse eller en afbildning, alt efter hvilket system den forstås ud fra. Og dette gælder ikke kun billedtegn, der som eksemplet viser kan fungere som beskrivelser, men også sproglige tegn, der kan fungere som billeder, fx. hvor man efterligner en mands accent. Hvis spørgsmålet "Hvad sagde fynboen?" går på indholdet i det sagte, ønskes naturligvis en beskrivelse med samme indhold som i hans udsagn (og gerne fx. en gentagelse af hans ord på københavnsk); går det derimod på udtalen må man svare med en lydlig afbildning af hans fynske udtale og udtalelse. Og i dette sidste tilfælde er det da netop synsvinklen, karakteren af det tegnsystem der lægges til grund for forståelsen af svaret, der afgør om vi står over for en afbildning eller en beskrivelse.

Lad os til sidst vende tilbage til vor vejrhane. Er vejrhane-tegnet nu en beskrivelse eller en afbildning? Ja, det må jo komme an på hvordan vejrhane-tegnet er opbygget – hvilket system det indgår i. Thi hvis vejrhanen kan pege i alle retninger, eller om man vil: hvis enhver stilling opfattes som en indskrift af et særligt grundtegn (på betydningsområdet: hvis vindretningerne er uendeligt differentierede, således at der mellem fx. nord-nord-vest og ren nord ligger en nord-nordvest, og mellem denne og N endnu en NNNNV osv.), da er der ingen tegn-indifferens og ingen tegn-artikulation, hvorfor vejrhane-tegnet er en afbildning. Men hvis kun et bestemt antal underdelinger er tilladte (fx. til og med underdelinger af typen NNNV – eller underdelinger til og med de 360 grader med hver 60 buesekunder og eventuelt også brøkdeler af disse, blot der er en fast nederste grænse), og hvis der ikke (teoretisk) kan tænkes stillinger, hvor man ikke kan afgøre

om vejrhanen angiver det ene eller det andet af to tegn – da er vejrhanetegnet en beskrivelse.

Ovenstående er et diskussionsoplæg (trykt som manuskript) fra et møde i Selskabet for Filosofi og Psykologi den 12. febr. 1970. Oplægget er i høj grad bevidst inspireret af Nelson Goodmans bog *Languages of Art* (se introduktionen til Nelson Goodman), idet nogle af argumenterne mod det ikoniske tegn, de to syntaktiske regler for sprogsystemet og den foreslåede skelnen mellem beskrivelse og afbildning stammer direkte herfra.

S.K.

Søren Kjørup,
Christianshavns Voldgade 3,
1424 København K.

Per Aage Brandt:

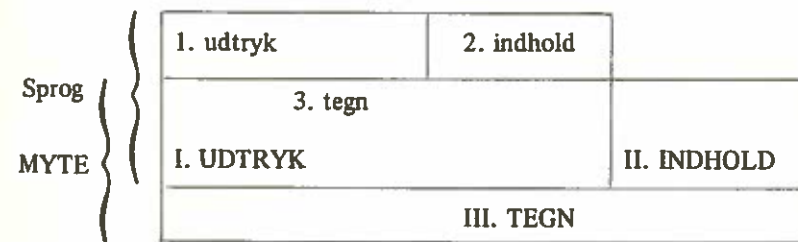
BARTHES OG DEN SEMIOLOGISKE MODEL

Mindst fire steder skriver Roland Barthes udtrykkeligt om den model af tegnorganisationen, som står bag analyserne, hvad enten de gælder myter/ideologier, billeder, skrifter, moder eller trafiksignaler. Disse steder gør det klart, at tegnmodellen rummer et væsentligt moment af mystifikation. Semiologien som tegnteori baserer sin praksis på denne mystifikation og udsætter sig herved for enten at måtte undvære teoretisk validitet eller at måtte revidere sit fundament lige så udtrykkeligt som det er blevet resumeeret rundt om i den Barthes'ske glossematik.

Mythologies (1957):

"Semiologien er en videnskab om formstørrelser, eftersom den studerer betydningsfunktioner uafhængigt af deres indhold". Men i praksis må netop tværtimod siges, at semiologien . . . studerer betydningsfunktioner uafhængigt af deres *udtryk*; den semiologiske praksis har næsten udelukkende været rettet mod strukturer i et *konnoteret indhold* "bag" det denoterede indhold, men svarende til samme udtryk som det, hvormed dette denoterede indhold er solidarisk. Det er "indholdssiden", der formerer og multiplicerer sig i konnotationsanalysen, ikke "udtrykssiden".

Myten som "semiologisk skema" er et system "af anden grad". "Det der er tegn. . . i det første system, bliver til rent og skært udtryk i anden omgang" (Mytologier, s. 149). Her følger den noget ubehjælpssomme kassemodel, hvormed mytens andengradssystem formelt forankres i Hjelmlevs (OSG 104 ff.) fragmentariske betragtninger.

Vi kan smidiggøre denne ikke særlig stratifieringsvenlige grafi ved at oversætte kasser i punkter:

